

Poslední příspěvek sborníku se věnuje vztahu demokracie a automobilismu. Maria Figueroa v něm klade otázku, jak lze rozumět protestům občanské společnosti proti výstavbě dálnic a jaké ponaučení nám tyto protesty přinášejí. Podrobně rozebírá průběh a důsledky „silniční bitvy“ ve městě Silkeborg na Jutském poloostrově. Tento příklad podle autorky ukazuje, jaký potenciál a vliv má veřejná sféra na zlepšení demokratických praktik v rozhodování o dopravních projektech. Protestní skupiny požadovaly po administrativním aparátu větší míru demokracie v průběhu rozhodovacího procesu, žádaly, aby byly vzaty do úvahy také další způsoby dopravy a aby byla dodržována stávající ekologická regulace – a administrativní aparát byl na tyto požadavky nucen reagovat. Zajímavé na celém případě je to, jak se protesty proti výstavbě nové dálnice postupem času sofistikovaly a posunuly se za úzkou a na sledování vlastních zájmů založenou environmentální kritiku ve stylu NIMBY, „not in my backyard“, a rozšířily svůj záběr až k obecné kritice moderní společnosti a k důslednému tlaku na demokratizaci plánování, čímž také přesáhly svoje lokální zakotvení a staly se celonárodními iniciativami. Za zmínku stojí rovněž to, že protesty byly zaměřeny na dálniční síť a nikoliv už na individuální zodpovědnost motoristů, byly zaměřeny proti dálnicím a nikoliv proti automobilismu a potřebě mobility. Tím tyto protesty podle Figueroa reflektovaly ambivalentní vztah moderní společnosti k automobilismu, který je pro její fungování nezbytný, ale lidé si uvědomují i jeho negativní dopady. Význam tohoto případu pak spatřuje v tom, že stavba dálnice se stala příležitostí pro renegociaci veřejného prostoru pro politickou komunikaci.

Výzkumníci z interdisciplinárního týmu FLUX si kladli za cíl poskytnout publikaci, která bude sloužit k představení různých výzkumných přístupů a nových poznatků světové sociálně vědní komunitě a která bude využívána při výuce studentů zabývajících se dopravou a mobilitou. Druhým, závažnějším a explicitně vysloveným smyslem této knihy je představení návrhu kritického a na změnu orientovaného výzkumu mobility. Tyto poměrně ambiciózní cíle se jim podařilo úspěšně naplnit a výsledkem je vysoce kompaktní sborník, který lze jen doporučit české sociologické obci, v níž široká problematika mobility a dopravy bohužel stále zůstává spíše okrajovou záležitostí. Všechny příspěvky jsou solidně teoreticky zakotveny a jádrem jejich sdělení je to, že mobilita je bytostně spjata s modernitou a přímo z ní vyplývá, vede však k ambivalencím a negativním dopadům. Proto jsou koncepty reflexivní a udržitelné mobility představující sdílené hledisko všech příspěvků v uvedeném sborníku perspektivami, které mohou pomoci ke změně některých trendů vývoje „žitého světa mobility“, jimiž jsou autoři podle vlastních slov frustrováni.

Paul Virilio – Rychlost a nehybnost mediálního věku

Paul Virilio: Polar Inertia. London: Sage Publications, 2000, 103 s. ISBN: 0-7619-5803-7.

Marek Šebeš

Jak souvisí rychlost pohybu s prožíváním časovosti a prostorovosti? Jaké sociální a politické konsekvence plynou z neustálé akcelerace společenských procesů? Může zvyšování rychlosti našich technologií vést až k nezvratnému znehybnění sociálních aktérů? Otázky

tohoto typu si již od poloviny sedmdesátých let klade francouzský filozof Paul Virilio. Jejich zhuštěný souhrn spolu s nástinem odpovědí nalezneme ve studii *Polar Inertia* (Polární nehybnost), která ve francouzském originále *L'Inertie polaire* vyšla v roce 1990.

Stostránková publikace nabízí myšlenkově i stylově poněkud nezvyklý pohled na moderní společnost a na vyhlídky jejího dalšího směřování. Pro Virilioův esejistický způsob je charakteristické čerpání podnětů z velmi široké škály společenských, přírodovědných i uměleckých oborů, jejich propojování a domýšlení, a to vše za použití jazyka oplývajícího neologismy a bizarními slovními hříčkami. Za obé si vysloužil jak řadu uznání, tak četná opovržení.

Leitmotivem *Polární nehybnosti* je – podobně jako u většiny Virilioových knih – rychlost, podoby její transformace a podoby transformace těch, kteří využívají jejích služeb. Fascinace fenoménem rychlosti má u tohoto francouzského myslitele hluboké kořeny: již jedna z jeho prvních publikací nesla titul *Rychlost a politika* a Virilio se v ní pokusil obhájit myšlenku, že pro vývoj a podobu jednotlivých společenských formací v dějinách lidstva bylo klíčové nakládání s rychlostí (v oblasti dopravy, výměny informací a především vedení válek). Čím lépe uměly ta která říše či stát ovládat rychlost, tím efektivněji mohly uplatňovat svoji moc a získávat bohatství. Přidržíme-li se této optiky, pak v současné etapě dějin objevíme dvě zásadní novinky. Pozdně moderní společnost se stále více opírá o rychlost, které jiné dějinné formace neuměly dosáhnout a jež je zároveň rychlostí konečnou a nepřekročitelnou: rychlost světla. Absolutní rychlost šíření signálu využívaná moderními informačními a komunikačními technologiemi se stala běžnou součástí každodenního života a Virilio v *Polární nehybnosti* usiluje o kritické prozkoumání tohoto fenoménu.

Kniha sestává z pěti volně navazujících kapitol, které lze rovněž číst jako samostatné eseje. V první z nich nazvané *Nepřímé osvětlení* (Indirect Light) se Virilio zabývá rozšířením videotechnologie do veřejného i soukromého prostoru, videostěnami v pařížském metru počínaje a webovými kamerami konče. Zdá se, píše Virilio, že se náš život stále více dostává do zorného pole všudypřítomných snímacích a zaznamenávacích technologií a zároveň se stále více nachází v „nepřímém světle“ obrazovek a monitorů. Toto nepřímé osvětlení může mít podobně revoluční dopad jako vynález elektrického osvětlení – stejně jako žárovka umožnila některým místům objevit se i v noci, tak se také díky videotechnologii některá místa stávají viditelnými na úkor neviditelného pozadí. V pozadí silícího vlivu audiovizuálních vehiklů a nové formy zviditelňování číhá dle Virilia potenciální hrozba proměny lidské percepce spojené s ustavením nové podoby prostoru – mediálního tele-prostoru, který nahrazuje skutečný prostor předmětů a míst.

K pohybu v tomto virtuálním prostoru, vytvořeném audiovizuální technologií využívající nejvyšší možné rychlosti přenosu informací, nepotřebují samotní jeho obyvatelé vyvinout žádnou rychlost. Narozdíl od prostoru geografického implikuje virtuální prostor fyzickou nehybnost. O zrodu a důsledcích této nehybnosti pojednává druhá kapitola knihy nazvaná *Poslední vozidlo* (The Last Vehicle). Člověk se odjakživa snažil překonávat vzdálenosti a zmocňovat se prostoru. Vývoj dopravních prostředků, jichž za účelem pohybu v prostoru lidé užívali – od koňských povozů přes železnice a automobily až po letadla – končí podle Virilia s příchodem audiovizuální technologie, posledního „vozidla“, které nahrazuje fyzický pohyb svých řidičů naprostou nehybností. Příznaky nehybnosti a setrvávání na místě lze indikovat napříč celou soudobou společností: plavci v bazénech s protiproudem usilovně provádějí svá tempa, aniž

by se hnuli z místa, stejně jako cyklisté usazení v domácích rotopedech; hráči golfu vyměňují přírodní prostředí za prostorové simulátory, podobně jako se v autoškolách přechází od výuky ve skutečných automobilech k video-simulátorům jízdy; domácí „teleworking“ nahrazuje dojíždění do práce a virtuální turistika realizovaná v obývacím pokoji soupeří se skutečným cestováním a navštěvováním míst.

Právě v oblasti audiovizuálních telekomunikačních technologií lze podle Virilia hledat klíč k pochopení dnes probíhajícího přechodu společnosti od nespoutaného nomádismu, spojeného s revolucí dopravních prostředků na přelomu 19. a 20. století, k nehybnosti. Je-li prostor nahrazen svými obrazy šířenými telekomunikačními sítěmi v tzv. reálném čase do všech koutů planety, stává se bezcenným. Přestává být něčím, kam je třeba se vydat, protože je vždy již v celé své šíři tady, přístupný díky technickým aparátům. K překonání prostorových vzdáleností již není nutná fyzická aktivita ani čas, neboť mžiková rychlost mediálního přenosu umožňuje okamžitou „tele-prezenci“ míst a událostí bez ohledu na jejich skutečnou vzdálenost. Extenzivní čas spojený s fyzickým pohybem v prostředí se v mediovaném prostoru mění na čas intenzivní, koncentrovaný čas přímého přenosu, který se dle Virilia výrazně podílí na úpadku geografického prostoru a našeho vztahu k němu. „Toto nehybné odnětí veškerého geografického prostoru z nás všech činí tele-aktéry, kteří již příliš nepřebývají v čase hodin a kalendářů, ale spíše v ‚reálném čase‘, čase skutečnějším než čas přirozený. Tento ‚reálný čas‘ nás neustále vykazuje z prostoru – toho prostoru, který ještě nedávno odděloval vnitřek od vnějšku, centrum od periferie, podobně jako časové rozpětí umožňovalo odlišit příčinu od následku“ (Virilio 2000: 31). Spolu s naší percepcí prostoru destruuje reálný čas telekomunikačního univerza také naše vnímání časovosti a předznamenává podle Virilia přechod z „extenzivního času historie do intenzivního času okamžitosti bez dějin“ (tamtéž: 25).

Poslední vozidlo tvoří argumentační jádro celé publikace – jako samostatný esej se dočkalo řady překladů, včetně českého – a následující dvě kapitoly Kinematická optika (Kinematic Optics) a Kontrola prostředí (Environment Control) lze číst jako jeho doplnění a rozvíjení. Poněkud odlišná je závěrečná kapitola, nesoucí stejný název jako celá kniha. Virilio se zde s využitím Husserlových poznámek ke konstituci času a prostoru zamýšlí nad významem těchto dvou kategorií pro zakotvení člověka ve světě. Tato kapitola tedy představuje jakýsi filosofický fundament a ideové zázemí pro kapitoly předešlé. Celková intence Viriliovy argumentace pak připomíná Husserlovu Krizi evropských věd a transcendentální fenomenologii. Podobně jako Husserl analyzoval v polovině třicátých let rozpor mezi přirozeným světem našeho života a novověkým vědeckým výkladem světa, zkoumá Virilio rozpor mezi přirozeným světem a jeho mediovanou, technickou reprezentací. Překrývání fyzického prostředí virtuálním telekomunikačním prostorem může dle jeho názoru vést nejen k naprosté dezorientaci člověka, ale také k možnosti absolutní kontroly nad jeho bytím. „Čím rychleji informace cirkulují, tím více narůstá kontrola všech informačních výměn a stává se stále více absolutní. Být všudypřítomný znamená kontrolovat onu náhražku za jedincovo prostředí, za jeho zemi, za jeho jediný životní prostor [...] Dnes už nejde pouze o organizování sociálního těla jako tomu bylo dříve, ale o kontrolu živočišného těla lidských bytostí“ (tamtéž: 78).

Na formování Viriliových názorů a metody uvažování měla vliv celá řada zdrojů. Svě původní malířské vzdělání (díky němuž mohl pracovat s Henri Matissem a Georgem Braquem) doplňuje Virilio záhy o filosofii (absolvuje na Sorbonně u Maurice Merleau-Pontyho) a rov-

něž o architekturu, urbanismus, moderní fyziku a dějiny vojenství. Ve svých pracích obvykle propojuje poznatky a inspirace z jednotlivých oborů a nejinak je tomu i v *Polární nehybnosti*. Jako klíčový se pro ideový koncept této publikace zdá být vliv fenomenologa Maurice Merleau-Pontyho a jeho analýz týkajících se zásadní úlohy percepce a tělesnosti v konstituování lidské existence. Prostor generovaný audiovizuální technologií může dle Viriliova názoru lidské vnímání a tělesnou přítomnost ve světě vážně narušit a postupně je nahradit industrializovanou percepcí a tělesnou nehybností.

Ač si Virilio netroufá odhadnout veškeré konsekvence plynoucí z permanentního rozvoje zobrazovacích, komunikačních a informačních technologií, jeho pohled na vývoj společnosti je značně znepokojivý. Ikonou nadcházejícího inertního věku bude senzorický a motorický invalida, nehybný divák sedící před statickým obrazovým vehiklem, který mu zprostředkovává okolní svět těmi nejvyššími možnými rychlostmi. Společnost, již bude spolu s dalšími diváky vytvářet, bude společností přímého přenosu, bez ponětí o časovém rozpětí a trvání a bez smyslu pro důležitost teritoria či prostoru (Bartram 2004: 291).

Nakolik se máme Viriliovými rozbory znepokojovat? Lze je považovat za relevantní a seriózní analýzy, nebo spíše za artistní slovní a myšlenkové hříčky, které mají své místo ve sci-fi literatuře, nikoli však ve vědě? Přijímání Viriliových děl ve vědecké komunitě je nejednotné: u některých společenskovědních odborníků vzbuzuje metoda, postavená na hledání souvislostí a paralel jevů napříč celým polem soudobé kultury, krajní pochybnosti a nedůvěru, jiní ji naopak považují za podnětnou a obohacující. Lze se setkat s publikacemi, které jeho díla i přes tématickou spřízněnost zcela opomíjejí, stejně jako se sborníky věnovanými výhradně reflexi Viriliových tezí.¹ Cílem této recenze nemůže být komplexní zhodnocení Viriliova díla, v jejích možnostech je však poukázat na některé přednosti a slabiny Viriliový argumentace, jak ji předestřel v *Polární nehybnosti*.

Silnou stránkou Viriliových analýz je uchopení a pojmenování problematické skutečnosti. Komunikační a informační sítě dnes vytvářejí čím dál kompaktnější prostor, který k sobě přitahuje neustále vzrůstající počet jedinců a společenských aktivit, a Virilio oprávněně upozorňuje na mnohdy méně viditelné negativní či sporné důsledky rozpinání virtuální sféry. Ztráta důvěry v „oční realitu“, tedy v to, co vidíme nezprostředkovaně vlastníma očima, a stále větší odkázanost na iluzorní pohled konstruovaný filmy a počítačovými programy může být jedním z nich. Jiného důsledku jsme svědky v politické sféře: politika odehrávající se v mediálních a informačních řetězcích je politikou okamžiku, která nemá k dispozici čas na rozvažování a hledání konsensu (Kellner 2000: 105). Další Viriliovou předností je schopnost nacházet vztahy mezi zdánlivě nesouvisejícími jevy, i když ne vždy lze všechna tato spojení považovat za relevantní a průkazná. Dobrou ilustraci této schopnosti představují příklady z různorodých oblastí, které Virilio nashromáždil k potvrzení své teze o vzrůstající nehybnosti společnosti. I když je diskutabilní, zda je lze všechny společně považovat za důsledek expanze audiovizuálního univerza do naší každodennosti, Viriliovi se podařilo odkrýt zajímavé paralely, které slouží k obohacení našeho porozumění sociální realitě.

¹ Příklad takové publikace a zároveň kvalitní zdroj interpretací a hodnocení Viriliova díla představuje monotematické číslo časopisu *Theory, Culture & Society* z roku 2000 (číslo 5–6) editované Johnem Armitagem, které zároveň vyšlo jako sborník v nakladatelství Sage Publications.

Slabinu Viriliova přístupu můžeme spatřovat především v přílišném soustředění se na oblast technologie, ústící často až do technologického determinismu a redukcionismu. Jakkoli jsou jeho analýzy technických aparátů a jejich působení ve společnosti promyšlené a nepostrádají originalitu, jsou jen stěží schopny postihnout vývoj společenské reality jako celku. Pro Virilia je společenská změna v posledku odvozena od změn v technologické sféře, jiné vlivy – ekonomické, politické – hrají pouze zanedbatelnou roli. Jak podotýká Neil Leach (2000: 78), Viriliovu uvažování chybí rovněž cosi jako „mysl pro dialektiku“. I když dnes lidé pod vlivem rozličných mediálních technologií ztrácí vztah k místům skutečného světa, tato ztráta vyvolává u mnohých obnovení zájmu o okolní prostředí a vytváření nových citových vazeb k místům, kde žijí. Tuto negativní zpětnou vazbu společnosti na technologický vývoj však není Virilio schopen uchopit a adekvátně analyzovat. Další slabina Viriliova přístupu se skrývá v použité metodě. Ačkoli mohou být její výsledky často přínosem pro naše poznání (jak jsme uvedli výše), nezřídka se zdá Viriliovo hledání vztahů mezi různými jevy a propojování poznatků z různých oblastí samoučelné a místo funkce poznávací plní spíše funkci estetickou a dekorativní.

I přes tyto nedostatky představuje *Polární nehybnost* zajímavý a inspirativní pohled na soudobou mediálně saturovanou společnost a na možnosti jejího dalšího směřování. Při její četbě se vyplatí trpělivost a místy i jistá shovívavost; odměnou za ně je množství invenčních postřehů a neotřelých interpretací zdánlivě samozřejmých momentů naší každodennosti.

Literatura

- Bartram, R. 2004. „Visuality, Dromology and Time Compression. Paul Virilio's New Ocular-centrism.“ *Time and Society*, 13 (2/3): 285–300.
- Kellner, D. 2000. „Virilio, War and Technology. Some Critical Reflections.“ In J. Armitage (ed.) *Paul Virilio. From Modernism to Hypermodernism and Beyond*. London: Sage Publications, s. 103–125.
- Leach, N. 2000. „Virilio and Architecture.“ In J. Armitage (ed.) *Paul Virilio. From Modernism to Hypermodernism and Beyond*. London: Sage Publication, s. 71–84.

Aihwa Ong: *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*

Duke University Press: Durham and London, 1999 (3. vydání 2003), 322 s.
ISBN 0-8223-2269-2.

Irena Kašparová

Nadnárodnost. Vyslovím-li tento pojem v kontextu České republiky, vybaví se mi naši sousedi Romové. Hovoříc čtyřmi jazyky, přelévají sebe i své blízké neustále mezi prostorem dvou i více států, aby své rodiny usadili tam, kde je to momentálně ekonomicky i politicky nejbezpečnější. Loučí se a setkávají, umně budují sociální sítě a mosty a – obrazně řečeno – vytvářejí diasporu, která však postrádá svou domovinu. Diasporu vnitřně velice rozdílnou, kterou nicméně okolí vnímá jako homogenní celek.